

ПРОБЛЕМИ ПІДРУЧНИКА І ПОСІБНИКА ДЛЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Володимир Білецький, доктор технічних наук, професор
Донецького національного технічного університету

ДОСВІД ПІДГОТОВКИ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ВИКЛАДАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ У ДОНЕЦЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ТЕХНІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У статті висвітлено досвід автора і його колег з підготовки навчальних посібників та викладання технічних дисциплін українською мовою у Донецькому національному технічному університеті протягом 2001-2005 років. Зокрема, розглянуто фактор готовності до викладання предмету українською мовою викладача та студентської аудиторії, фактор навчально-методичного базису, стратегію і тактику практичного впровадження української мови при викладанні спеціальних природничих та технічних дисциплін.

Процеси практичного впровадження української мови у вузах, особливо Південно-Східної України часто наштовхуються на брак досвіду, нарікання на неготовність до того аудиторії тощо. Найбільшу складність, як наголошують викладачі і керівники різних рівнів, тут являють спеціальні природничі і технічні предмети, так як в циклі гуманітарних наук є суттєво більший навчально-методичний досвід і відповідна база [1, 2]. Отже вельми актуальним на сьогодні є впровадження позитивного досвіду застосування української мови у викладацькому процесі у технічному вузі. Ознайомлення з таким досвідом широкої наукової громадськості і є **метою** даної роботи.

Автор з 2001 р. викладає на кафедрі «Збагачення корисних копалин» Донецького національного технічного університету ряд спеціальних дисциплін, зокрема «Основи збагачення корисних копалин», «Технологія збагачення корисних копалин», «Фізичні та хімічні основи галузевого виробництва», «Технологія гірничого виробництва та збагачення корисних копалин». Але до 2000 року практично всі ці дисципліни викладалися практично повністю російською мовою. Процес поступового переходу на викладання українською, розпочатий на кафедрі у 2001 р. має свої певні особливості. Зупинимося на них докладніше.

Фактор готовності до викладання предмету українською власне викладача передбачає досконале знання ним мови не на побутовому, а на фаховому рівні. Як цього досягти? Зазвичай – постійною реальною мовною практикою. Але для цього треба мати відповідне оточення і традицію. Що в Східній Україні не є настільки поширеним явищем, хоча серед наукової інтелігенції зустрічається значно частіше, ніж серед іншого загалу (особливо Донецького Наукового центру НАН України).

Можливі й інші методи фахового освоєння мови, серед яких чи не перше місце займає підготовка викладачем лекцій, методичних розробок, посібників і підручників. Найбільш ефективно – останнє, так як дозволяє охопити найбільше коло саме тих питань, які необхідні для лекції зі спеціального предмету. Наприклад, за період 2000-2004 рр. були підготовлені і випущені друком посібники «Проектування збагачувальних фабрик» (Смирнов В.О., Білецький В.С., навчальний посібник, 2002, 296 с., рекомендовано Міністерства), «Спеціальні методи збагачення корисних копалин», курс лекцій, 2003, 116 с.), «Технологія збагачення корисних копалин» (Білецький В.С., Смирнов В.О., навчальний посібник, 2004, 272 с., рекомендовано Міністерства), готується посібник «Гравітаційні методи збагачення корисних копалин», «Фізичні та хімічні методи галузевого виробництва» (Смирнов В.О., Білецький В.С.) [3-5]. Ця робота дозволила суттєво вдосконалити фаховий мовний рівень самого викладача. Зауважимо, що неготовність викладача до викладання високою літературною фаховою мовою, застосування сумнозвiсного «суржика», особливо в його «жорсткому варіанті» неприпустиме, так як дискредитує саму ідею як україномовного, так і будь-якого іншого (англо-, франко-, німецько-, польськомовного тощо) викладання у вузі шкодить майбутньому спеціалісту.

Фактор готовності до викладання предмету українською студентської аудиторії. Тут, на нашу думку, треба вирізняти психологічну і фактичну готовність слухачів. Перша вочевидь не є явною (і не може такою бути при повсюдній практиці російськомовності), а прихованою. Тому запитання типу: «Якою мовою аудиторія бажає слухати лекції?» є безперспективними і фактично є наслідком неготовності до викладання не аудиторії, а самого викладача.

Фактична готовність студентської аудиторії на загал висока. Безперервна п'ятирічна практика викладання спеціальних предметів повністю українською мовою в ДонНТУ (В.С.Білецький) показує, що практично всі студенти готові до сприйняття матеріалу, а також у 70-90% готові до написання контрольних робіт і рефератів українською. Це результат останніх 15 років мовно-суспільних акцентів у нашому суспільстві, наслідок, власне, загальної трансформації суспільства і побудови держави. Менший відсоток серед студентів тих, хто має постійну мовну практику українською і готовий фахово вести наукову

дискусію, здавати залік та екзамен українською. Але цей відсоток теж весь час зростає, що закономірно.

Загалом вже сама багаторічна практика викладання спеціальних дисциплін українською в ДонНТУ однозначно показує, що студентство (при правильному психологічному та мовно-етичному) підходить готове до сприймання матеріалу українською.

Фактор навчально-методичного базису – один з вирішальних. Без відповідних підручників, посібників, методичних розробок, виконаних українською годі чекати позитивного результату в її практичному впровадженні в навчальний процес. Тому цю роботу треба серйозно планувати з урахуванням наявного і перспективного кадрового потенціалу, а також чинника часу.

Важливим є також заохочення науковців та викладачів до написання наукових праць (статей, монографій), довідкових видань в українській мові, а також перекладних і тлумачних словників. На рівні вузів таке заохочення на сьогодні майже відсутнє. На жаль, ситуація має мовчазно-самопливний характер.

Що стосується базисних фахових енциклопедичних та словникових видань, то стратегія і тактика вирішення цих масштабних завдань звичайно є державною справою і знаходиться в компетенції Міністерства освіти та науки. Разом з тим ряд питань може бути вирішена силами вузів, а також наукових товариств.

Що стосується гірничих дисциплін, то тут заслуговує на увагу ініціативна програма «Гірнична енциклопедія» (автор ідеї і редактор В.С.Білецький), в рамках якої у 2001-2002 рр. видано 1-й і 2-й томи фундаментального «Гірничого енциклопедичного словника», а в 2004 р. – 3-го тому цього «Словника...» та 1-го тому «Малої гірничої енциклопедії» [6, 7]. До роботи над цими працями було залучено (і то головню виключно на громадських засадах) понад 100 відомих фахівців з Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запоріжжя, Ів.-Франківська, Львова, Дрогобича, Сімферополя, Кривого Рогу, Макіївки, інших міст України та спеціалісти зарубіжжя.

Водночас заслуговують на увагу фахівців перекладні словники гірничого профілю, які в останні роки підготував і видав НДІ гірничої механіки ім. М.М.Федорова [8, 9].

Стратегія і тактика практичного впровадження української мови при викладанні спеціальних природничих та технічних дисциплін. В цій галузі треба, по-перше, врахувати уроки минулого. З 1991 року приймалося ряд планів і творилися графіки впровадження української мови у навчальний процес вузів Східної України, Донеччини. Практично всі вони залишилися невиконаними деклараціями, бо передбачали радше адміністрування ніж зацікавленість і часто були пущені на самоплив. Надалі стратегія і тактика повинна вибудовуватися так, щоб слова не розходилися з конкретними справами. Робиться це за відомими алгоритмами – через організаційне, фінансове, матеріальне забезпечення на різних рівнях (міністерство, вуз, факультет, кафедра), з підключенням як матеріальних так і нематеріальних мотивацій учасників процесу. Головним уроком повинна стати відмова від адміністрування, а залучення таких механізмів, які роблять українську свідомим вибором як викладача, так і аудиторії. По-друге, застосовується принцип поступовості і етапності, але неухильності процесу. По-третє, визначається чітке «дерево» виконавчої відповідальності при не менш чіткому підпорядкуванні (і відповідальності) керівника вузу за весь процес. По-четверте, провадиться моніторинг процесу із забезпеченням прозорості його результатів (скажімо, за останні 10-12 років питання впровадження української мови у вузах Донеччини ні разу не слухалося гласно на рівні державних обласних структур, не було громадських слухань тощо). По-п'яте, залучаються можливості співпраці з іншими вузами країни та науковими громадськими організаціями (скажімо НТШ).

Тепер ще декілька слів про механізм реверсно-мовних процесів. Зауважимо, що викладені вище принципи повернення в українську мову результативно спрацюють лише тоді, коли у суспільстві, в першу чергу у еліті, визріє переконаність у *необхідності знати українську мову* як для суто утилітарних цілей, так і як вікно у світ науки, мистецтва, культури загалом. Складність в тому, що допоки такої впевненості в частини науковців немає, процес буде «пробуксовувати». Якщо говорити про механізм «українізації» в сфері освіти, то крім його комплексності (вища, середня і початкова школа, де вища школа – вирішальна ланка) слід відзначити і ще одну його особливість. Крива «частка української в освіті – час» буде мати, на наше переконання, дві чітко виражені ділянки. Перша – полого і тривала – до «точки неповернення» характерна повільним і часто болючим накопиченням україномовних підручників, посібників, методик, монографій тощо, повільним збільшенням частки україномовних (або двомовних) викладачів, досить жорсткою конкуренцією за якість і переваги розвитку науки і викладання саме в українській. На досягнення «точки неповернення» можуть піти роки, і це дуже залежить як від загальнодержавних процесів, розвитку україномовності в усіх сферах – аж до сленгових, говіркових зразках мови, так і від, скажімо, темпів глобалізації. Після досягнення цієї точки процес україномовної консолідації розвиватиметься як «ланцюгова реакція».

Література

1. Комов М.В. Українська термінологічна лексикографія 1948-2000 // Львів, 2002. – 84 с.
2. Проблеми української термінології//Вісник національного університету “Львівська політехніка”, № 453. - 2002, - 554 с.
3. Смирнов В.О., Білецький В.С. Проектування збагачувальних фабрик (посібник). – Донецьк: Східний видавничий дім, 2002.- 296 с.

4. Самилін В., Білецький В. Спеціальні методи збагачення корисних копалин (курс лекцій). – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. – 116 с.
5. Білецький В.С., Смирнов В.О. Технологія збагачення корисних копалин.(посібник). – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004.- 272 с.
6. Гірничий енциклопедичний словник. тт. I, II, III. (за редакцією В.С.Білецького). - Донецьк: Східний видавничий дім. – 2001, 2002, 2004 – 1900 с.
7. Мала гірнича енциклопедія. т.І. (за редакцією В.С.Білецького). - Донецьк: Донбас, 2004. – 640 с.
8. И.Г.Манец, А.И.Коваль, Г.И.Кирокасян. Русско-украинский горнотехнический словарь.-Донецк: Донбасс, 2000. – 484 с.
9. І.Г.Манець, А.І.Коваль .Українсько-російський гірничотехнічний словник. –Донецьк: Донбас. 2001. У 2-х томах. Том 1 – 463 с., том 2 – 544 с.